

Історія

УДК 94(477.75)"1991/2001":327.5:930.2

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17959107>

**Кримський “вузол” у західній науковій думці (1991–2001):
історіографічний аналіз**

Чмихало Григорій Григорович,

ад’юнкт наукового відділу організації підготовки та атестації науково-педагогічних кадрів науково-методичного центру організації наукової та науково-технічної діяльності, Національний університет оборони України,
Київ, Україна, <https://orcid.org/0009-0009-3506-4905>

Прийнято: 02.12.2025 | Опубліковано: 17.12.2025

***Анотація:** У статті здійснено комплексний аналіз того, як західна історіографія розвивала та осмислювала проблему російсько-українських відносин у Криму в перше посткомуністичне десятиліття (1991–2001 рр.). Дослідження демонструє, що після розпаду Радянського Союзу кримське питання стало одним із найважливіших та найбільш контroversійних у контексті становлення незалежності України й пострадянської геополітики загалом. Підкреслено, що саме навколо Криму, Севастополя та статусу Чорноморського флоту сконцентрувалася значна увага західних істориків, політологів та експертів у сфері міжнародної безпеки (зокрема, Р. Шпорлюка, Г. Сассе, Т. Кузьо, П. Кольстьо, А. Лівена та інших), що знайшло своє відображення у численних монографіях, аналітичних працях та наукових статтях.*

Автором виокремлено головні підходи та концептуальні пояснення західних дослідників щодо кримського конфлікту, а також охарактеризовано

їхні погляди на мотиви та дії України і Росії. Особливу увагу приділено питанням інформаційно-пропагандистських впливів, формуванню та використанню ідеї національної ідентичності як ключових елементів політики Києва та Москви в Криму, а також аналізу зовнішніх факторів, зокрема позиції США та західноєвропейських країн. У статті простежено, як західні дослідники оцінювали ризики сепаратизму, потенційні сценарії розвитку конфлікту та міжнародні наслідки кримського питання.

Ключові слова: західна історіографія, Крим, українсько-російське протиборство, дезінформація, інформаційно-пропагандистські впливи, національна ідентичність, сепаратизм, міжетнічні конфлікти, російська агресія.

The Crimean “knot” in Western scientific thought (1991–2001): A historiographical analysis

Hryhorii Chmykhalo,

PhD student of the scientific department of organization of training and certification of scientific and pedagogical personnel of the Scientific and Methodological Center for Organization of Scientific and Scientific-Technical Activities, National Defense University of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0009-3506-4905>

Abstracts: *The article examines the evolution of Western historiography on the Russian-Ukrainian confrontation in Crimea during the first decade after the collapse of the USSR. It establishes that the peninsula became the focal point tensions in Russian-Ukrainian relations throughout this period. The early 1990s saw*

the Autonomous Republic of Crimea gradually turn into potentially one of the sharpest and most conflict-prone spots on the post-Soviet map.

Western scholars—historians, political scientists and security analysts such as E. Wilson, T. Kuzio, P. van Ham, G. Sasse, D. Lepingwell and others—devoted considerable attention to the issue. Their studies looked beyond the security dimension of disputes over the Black Sea Fleet or Sevastopol, addressing deeper questions of national identity, Moscow's and Kyiv's geopolitical ambitions, implications for regional stability.

Special emphasis is placed on the variety of Western interpretations regarding the causes and motives behind the Russian-Ukrainian rivalry. Scholars highlight, in different ways, the impact of Ukraine's internal multicultural make-up and Russia's resurging neo-imperial sentiment on the future of both states.

Based on the analysis, the author substantiates the need for further comprehensive research related issues on the formation of the national and cultural identity of the East Slavic peoples, taking into account religious, psychological, political and globalization factors.

Particular attention is devoted to how national identity was shaped and employed as a central policy tool by both Kyiv and Moscow in Crimea, as well as to the impact of external actors—above all the United States and Western European countries. The article traces the ways Western scholars assessed the risks of separatism, outlined possible conflict scenarios, and weighed the international repercussions of the Crimean issue.

Keywords: *Crimea, disinformation, information and propaganda influences, interethnic conflicts, national identity, Russian aggression, separatism, Ukrainian-Russian confrontation, western historiography.*

Постановка проблеми. Після розпаду СРСР відносини між Україною та Росією значно загострилися, одною з основних причин чого були

неврегульованість питань щодо статусу Криму, Севастополя та майбутнього Чорноморського флоту. Їх вирішення ускладнювалося як внутрішніми чинниками — зокрема сепаратистськими настроями та міжетнічними суперечностями, так і зовнішніми — передусім спробами Росії зберегти вплив на Україну. Все вище перелічене перетворило процес розв’язання кримського “вузла” на інструмент політичного та економічного тиску на Київ. Тож аналіз оцінок західних дослідників дозволяє краще зрозуміти природу та потенційні ризики сучасних і майбутніх конфліктів у Східній Європі, а також розробити більш ефективні стратегії політичного реагування на подібні виклики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика російсько-українських відносин у Криму в перше посткомуністичне десятиліття (1991–2001 рр.) дістала значну увагу в західній науковій думці, однак практично залишилася поза увагою сучасної української історіографії. Попри стратегічну вагу цього періоду для розуміння формування державної ідентичності України, а також еволюції зовнішньополітичних підходів Росії, спроба системного та ретроспективного аналізу відповідних процесів у вітчизняній науці досі практично не здійснювалася. Частково дане питання було розглянуто в роботі доктора історичних наук, професора Грицака Я. Й. [33]. Єдиним виключенням є роботи доктора історичних наук, професора Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна В. В. Петровського [34,35,36]. Що правда всі вони датовані першою половиною 2000 років.

Поштовху для дослідження цього питання за межами нашої держави надали події з окупації півострова Російською Федерацією. Професор факультету соціальних наук Антон Беблер/Anton Bebler університет Любляни, Словенія [2]. Франческо Прівітера/Francesco Privitera, доцент кафедри теорії політичного розвитку університету Болоньї, Італія [25]. Акіф Кіреджі/ Akif. M. Kireçci, професор, доктор наук, університет Білкент (Туреччина, Анкара)

Селім Тезджан /Selim Tezcan, професор, доктор наук, університет соціальних наук (Туреччина, Анкара) [13].

Західні дослідники — політологи, історики та експерти з міжнародних відносин — регулярно зверталися до кримської проблематики як складової ширшого контексту пострадянської трансформації. Проте, практично всі ці праці мають фрагментарний характер, торкаються лише окремих аспектів кримського питання і не надають його системного та комплексного аналізу.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. У статті розглянуто питання, що практично не отримало висвітлення в українській історіографії. Ретроспективно окреслено бачення західноєвропейськими дослідниками проблеми Кримського “вузла” часів першого посткомуністичного десятиліття (1991–2001 рр.). Виокремлено основні підходи та концептуальні пояснення західних дослідників щодо питання Чорноморського флоту, Севастополя та Кримського півострова в цілому.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є проаналізувати й узагальнити оцінки західних дослідників щодо кримського питання та поділу Чорноморського флоту у перше десятиліття після здобуття Україною незалежності (1991–2001), з’ясувати мотиви та позиції основних учасників конфлікту, виявити спільні та відмінні риси в поглядах західних істориків і політологів на роль Криму як потенційного джерела нестабільності в українсько-російських відносинах, а також окреслити прогнози щодо майбутнього впливу цього конфлікту на європейську безпеку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У першій половині 1990-х років, після проголошення незалежності України, українсько-російські відносини характеризувалися постійною напругою, зумовленою переважно невіршеністю питань щодо статусу Криму, Севастополя та подальшої долі Чорноморського флоту.

На думку більшості дослідників, в цей час, територія АРК перетворилася на найнебезпечнішу для української стабільності “гарячу точку”, своєрідний аналог придністровського анклав у Молдові. Втім, на відміну від Кишинєва, який спершу застосував силу, а згодом покладався на сусідів, Київ узявся розв’язувати кризу переважно власними силами й без радикальних кроків. [18, р 111].

До основних проблем, які перебували у фокусі уваги тогочасних західних дослідників були: статус Криму і Севастополя, поділ Чорноморського флоту, ризики збройного конфлікту, формування національної ідентичності, інформаційно-психологічні впливи та політичні маніпуляції (використання для підтвердження своєї позиції історичних та символічних аргументів), вплив зовнішніх чинників на вирішення кримського питання, сепаратизм і автономія Криму, російська військова присутність та її ризики для України, кримськотатарський чинник. Тож, можна стверджувати, що західні науковці були дотичні до розгляду основного спектру проблем кримського вузла.

Наприклад Гвендолін Сасе/ Sasse Gwendolyn, тоді ще докторант Лондонської школи економіки, стверджувала, що суперечки навколо Криму та ЧФ фактично блокували процес стабілізації в Східній Європі. Недовіра до Москви яку посилювали заяви парламенту РФ про “російський” статус Севастополя, змусила Київ переглянути курс на без’ядерність. Водночас Кремль, не бажаючи псувати стосунки із Заходом, ухилявся від відкритої “кримської авантюри”, а українська влада уникала силового варіанта. Сасе порівнювала Крим із Татарстаном, називаючи півострів “українським Татарстаном”: тут діяла типова для пострадянського простору суміш боротьби за новий політико-економічний устрій, спроб розв’язати радянські етнічні проблеми та маніпуляцій місцевих еліт власними амбіціями [27, р. 92-98].

Окремої думки дотримувалися норвезький дослідник, професор університету в Осло, Паль Кальстьо/Paul Kolstoe, детально описуючи події

1991–1993 років, вважав страхи кримчан перед “агресивним українським націоналізмом” частково виправданими. Він стверджував, що травневе звернення уряду України до населення Криму 1992 року свідчило про готовність Києва розпочати війну за контроль над півостровом [14, р. 38].

Кардинально протилежної думки дотримувався Голл Гарднер/Hall Gardner, професор американського університету в Парижі, стверджуючи, що восени 1993 року Москва планувала “превентивний удар” по території України, фактично погрожуючи їй війною аби домогтися передачі Чорноморського флоту та берегової інфраструктури собі в рахунок газових боргів [9, р. 93].

Фіона Гілл/Fiona Hill і Памела Джуетт/Pamela Jewett (Гарвардський університет) стверджували, що єдиною причиною російських вимог щодо вивезення з України ядерних боєприпасів, економічного примусу та територіальних претензій, було утримання останньої в своїй орбіті. За даними іноземної преси, що наводиться авторами, стає зрозумілим, що інформаційно-психологічний пресинг та компанія з дезінформації досягли свого піку в березні 1993 року, коли офіційні представники РФ повідомили керівництво східноєвропейських країн, що немає ніякого сенсу відкривати посольства в Києві, бо за півтора року з них доведеться робити консульства [11, р.70-78].

За ситуацією в Криму уважно стежили західні історики, політологи й військові експерти (Е. Вілсон, Т. Кузьо, Р. П. ван Гам, Г. Сассе, Д. Лепингуелл та ін.). Усі вони сходилися на думці, що керівні кола обох держав використовували як тему Криму так і поділу флоту для конструювання національної ідентичності використовуючи при цьому історичні, політичні та психологічні чинники.

Мотиви сторін щодо поділу Чорноморського флоту західні автори пояснювали по-різному. Викладач школи географії Бірмінгемського університету доктор Деніс Шоу/Denis J.B. Shaw акцентував увагу на

корисливих інтересах кримської еліти: прагнучі автономії, вона розігрувала проросійську, націоналістичну й прорадянську карти, щоби зміцнити власні позиції й водночас вдарити по Києву та по “західниках” у Москві [28, р. 227, 231].

Представники Едмонтонського університету професор Давид Марплз/David R. Marples і професор Давид Дьюк/David F. Duke вважали, що Київ здобув певну перевагу над Москвою надавши можливість колишній партійній номенклатурі Криму приватизувати прибуткові об’єкти, що частково змінило її лояльність [20, р. 277].

Марк Нордберг/Nordberg Marc (Університет Канзасу) бачив рішення Києва щодо розподілу флоту як результат поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників — від сепаратизму в Криму й позиції українських націоналістів до енергетичної залежності від Росії та низької міжнародної уваги до проблеми Севастополя [23, р. 277].

Восени 1993 р. після масандрівських перемовин між президентами України та Росії провідний дослідник Європейського центру безпекових досліджень Пітера ван Гама/Peter van Ham в своїй оцінці ситуації не мав підстав для оптимізму. “Глухий кут навколо флоту навряд чи розв’яжеться швидко, а прихід у Москві більш націоналістичного уряду тільки погіршить ситуацію” [10, р.29].

Американський аналітик Тейлор Фельгенгауер/ Tyler Felgenhauer звернув увагу, що у 1992–1994 рр. президентам України та Росії вдалося втриматися від прямого воєнного зіткнення. Після інциденту з переходом під український прапор фрегата, який 21 липня 1992 р. утік до Одеси, напруга знову підскочила у квітні 1994 року: науково-дослідне судно таємно залишило порт зі спеціальним навігаційним обладнанням на 10 млн доларів. Спроби України його перехопити не вдалися, тож український спецназ захопив сервісну базу флоту і затримав кількох російських офіцерів, до яких поставилися досить

жорстко. У відповідь російське командування, що й раніше за вказівками Москви “чистило” офіцерський корпус від етнічних українців, вдалося до симетричних заходів. Коли ж у квітні 1995 р. звернення Києва по американське посередництво виявилось безрезультатним, процес розподілу ЧФ, попри всі перешкоди, різко пришвидшився [8, р. 6-11].

Західні фахівці уважно відстежували аргументи обох сторін щодо прав на Крим і флот. Так Кевін Коверт/Kevin Covert (Джорджтаунський університет) стверджує, що росіяни переважно оперували історико-етнічними доводами, а українці в основному спиралися на юридичні та суспільно-правові норми та правила [6, р. 24-25]. Знаний історик та політолог, професор Гарвардського університету, Роман Шпорлюк/Roman Szporluk, зауважував, що російська аргументація традиційно ґрунтувалася на постійній для їхньої історіографії темі зв'язку між “руським” етносом і державою, романтизуючи севастопольські баталії так, ніби це голлівудський сценарій. [31, р. 106]

Британський та канадський політолог Тараса Кузьо/Taras Kuzio, вважав, що обидві сторони апелювали до принципу “першого освоєння”, намагаючись таким чином легітимізувати претензії своїх урядів [16, р. 106].

Західні експерти також відзначали розбіжності всередині Росії: поки Держдума регулярно висувала територіальні вимоги щодо Криму й Севастополя, президент Б. Єльцин і глава МЗС А. Козирєв займали стриманішу позицію.

Статус флоту, на думку Дугласа Лепінгуелла/Douglas Lepingwell (Університет Іллінойсу) закріплення ЧФ за Україною підтверджувало б її суверенітет, тоді як Росія використовуючи його намагалася зберегти провідну роль у “близькому зарубіжжі” [35, с. 74].

На думку доктора політичних наук, професора Делаверського університету (США) Ярослава Білінського/Yaroslav Bilinsky, позиція деяких російських політиків на початку 1992 р. була цілком послідовною: очільник

парламентського комітету з міжнародних справ Володимир Лукін та його однодумці прагнули зберегти під російським контролем не тільки Чорноморський флот разом із кримськими авіабазами, а й порт Миколаїв із його суднобудівною галуззю. Показовий штрих, наведений ученим, — у грудні 1991 р. ударний авіаносець “Тбілісі” (“Кузнецов”) після навчань у Чорному морі так і не повернувся до Севастополя. Важко повірити, що про це не знало російське військово-морське командування [4, р 28-33].

Також він звертає увагу і на зовнішні чинники, через невиразну та байдужу позицію спецпосланця Держдепу США з питань колишнього СРСР Стробра Талбота Вашингтон певний час ігнорував жорсткий курс Москви щодо Криму та флоту. Лише влітку 1993 р. британські дипломати допомогли Києву відбити претензії російського парламенту на Севастополь, порушивши питання в Раді Безпеки ООН [4, р 58-60].

Як зауважує австрійський воєнний журналіст та аналітик Фердинанд Крістіан Вершютц/ Ferdinand Christian Wehrschutz, військова інфраструктура Криму стратегічно важливіша за самі судна, більшість із яких давно перетворилася на металобрухт [32, р 31]. Тієї ж думки дотримувався і Тарас Кузьо/Taras Kuzio. Він стверджував, що 48-тисячний особовий склад ЧФ міг стати іскрою конфлікту, особливо на тлі діяльності Фронту національного спасіння, який відкривав осередки у Криму. У разі приходу радикалів до влади Росія могла спровокувати “югославський сценарій”, де змішані Донбас і Крим відіграли б роль аналогічну Боснії. Переполітизований офіцерський корпус (здебільшого росіяни) і матроси-українці створювали ризик внутрішнього розколу флоту. Саме тому Київ навіть пропонував Москві забрати всі кораблі, але відвести їх у Новоросійськ чи на інші бази. Так українські очільники хотіли з’ясувати, Росії потрібні лише кораблі чи й сама територія [17, р. 170-171].

Справжньою ставкою в кримській дискусії був не стільки флот (його потенціал уже втрачав стратегічне значення), скільки можливість закріпитися на півострові й розхитати ситуацію в усій Україні [16, р. 106].

Джулія Андерсон/Julie Anderson, політолог (міський університет Нью-Йорку) та Джозеф Албіні/Joseph L. Albini, професор кафедри кримінального правосуддя Університету Невади в Лас-Вегасі, стверджували, що присутність 50 тис. російських військових і півсотні кримінальних угруповань давала Москві плацдарм для підриву української влади. А справа генерала О. Скіпальського була безпосередньо зумовлена результатами масандрівської зустрічі. “Він публічно заявив про змову проти прем’єра Кучми й намагався перешкодити діяльності російських спецслужб на півострові”. [1, р. 291-292].

Як зазначає Жерар Снел/Gerard Snel (Вільний університет Амстердама), за таких умов Чорноморський флот став би для української політики символом російського імперіалізму й каталізатором кримського сепаратизму [30, р. 121].

Західні експерти пов’язували відставку міністра оборони К. Морозова (жовтень 1993 р.) з його різкою незгодою щодо передачі більшості кораблів Росії та заборону виведення російських частин із Криму.

З виключною іронією описав ці події професор Олександр Мотиль/Alexander John Motyl, відомий історик та політолог, віцепрезидент Міжнародної асоціації з дослідження націоналізму: “Україна ініціювала переговори з Б. Єльциним щодо рівного розподілу флоту, який Росія вважала своїм...” [22, р. 119].

Аналітик міжнародного інституту стратегічних досліджень (Лондон, Великобританія), видавець журналу “Strategic Comments” Анатоль Лівен/Lieven Anatol порівнював кримську кризу з придністровською, однак зазначав принципову різницю: у Криму переважали росіяни та російськомовні українці, півострів мав тісні історичні й міграційні зв’язки з РСФРР, а економіка залежала від російського туризму. Крім того, існування автономних органів

влади посилювало відчуття відокремленості від Києва, тоді як після 1992 р. економічні потрясіння лише підживлювали невдоволення місцевого населення [18, р. 111].

Найделікатнішим питанням українсько-російських відносин залишався Севастополь. Попри Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р. (Договір...) одним з пунктів якого був дозвіл на базування ЧФ РФ в Криму, Анатоль Лівен не погоджується з тими західними експертами, які вважають, що Росія легко змирилася з українським статусом міста.

В своїх роботах він одним із перших назвав угоду про базування флоту у Севастополі консервацією проблеми на 20 років. Він же писав, що Київ після 2017 р. міг не продовжити оренду, а Москва — відмовитися виводити кораблі.

Як приклад він наводить криваву, хоч і коротку, війну за Фолкленди. Та стверджує, що навіть безперспективні колоніальні анклави можуть стати “сакральними”. Для росіян Севастополь — це не віддалена база, як Гуантанамо для американців, а частина “власної” території [19, р. 56].

Також ним окреслено кілька можливих сценаріїв подальшого розвитку подій:

1. Через нестачу нових кораблів більшість бойових одиниць вийде з ладу.
2. Російське суспільство, подібно до британського після Фолклендів, утратить інтерес до “заморського” форпосту.
3. В Севастопольці зрештою без опору приймуть керівну роль Києва.
4. Майбутні українські уряди можуть дійти висновку, що присутність російського флоту не становить загрози, і тимчасова оренда перетвориться на фактично постійну [18, р. 110-130].

Чимало інших дослідників та експертів вважали Договір... та дозвіл на базування Чорноморського флоту нейтральним натомість, редактор журналу

“Transitions”, професор Уэслианського університета (штат Коннектикут, США) Питер Ратленд/ Peter Rutland бачив у ньому виграш Москви, а Ярослав Білінський/ Yaroslav Bilinsky остерігався, що він перетвориться на “троянського коня” для українського суверенітету: 25 тис. російських військових у Криму можуть відтворити “калінінградський синдром” і ускладнити євроатлантичні прагнення України [4, р. 58-60].

Канадські історики, Дейвід Марплс/ David R. Marples і Дональд Дюк/ Donald F. Duke професори з університету Альберти (Канада) підкреслювали, що долю флоту не можна відірвати від питання кримськотатарського населення, соціально-економічних проблем півострова та правової легітимності передачі Криму УРСР у 1954 р. Для Москви Крим мав історичну, культурно-етнічну й економічну вагу, а флот розглядався як противага зростанню впливу Туреччини, Ірану й Пакистану у Чорноморсько-Каспійському регіоні. Деякі російські радикали навіть погоджувалися на спільне командування флотом, але лише за умови, що Київ відмовиться від самого півострова. [20, р. 76-77].

Професор гарвардського університету, відомий історик та політолог, Роман Шпорлюк/Roman Szporluk вважав, що для вирішення всіх питань пов'язаних з АРК спочатку треба вирішити питання, “що є реальна Росія”. Сучасна територія РФ у її нинішніх кордонах, чи “велика Росія”, куди входять території “що необхідно повернути”. У другому випадку російське населення за межами федерації потрібно сприймати як потенційну “п'яту колону” готову до воз'єднання [31, р. 99-100]. В такому випадку, на його думку, Крим може чекати сценарій розіграний в Нагірному Карабасі, що стане набагато більшою проблемою ніж кавказькі конфлікти [31, р.106].

Гвендолін Сасе/ Sasse Gwendolyn з Лондонської школи економіки пояснювала унікальність кримської ситуації тим, що сама назва “Автономна Республіка Крим”, наявність власного уряду, парламенту й мовних

особливостей заклали підвалини політичної ідентичності “кримчан”. Поєднання регіональних і загальнонаціональних чинників сформувало спільноту, для якої питання автономії постало ще 1989 р. Сепаратизм, однак, не розцвів: його стримувала влада в Києві й відсутність рішучої підтримки з боку Москви. І саме кримська криза, підкреслювала дослідниця, стала ключовим випробуванням української незалежності та першим серйозним бар’єром на шляху російських неоімперських амбіцій [26, р.96-97].

На думку Тараса Кузьо/Taras Kuzio, британського та канадського політолога, Юрій Мешков, президент Кримської автономії, відмовився від планів приєднання півострову до РФ. Таку ситуацію, він пояснює, тим, що тодішня влада Росії не прагнула анексувати Крим, аби не зірвати українське ядерне роззброєння. Крім того, Росії було вигідніше зберігати півострів як інструмент тиску на Україну. Це робило останню більш поступливою до планів “реінтеграції” в необхідному Москві напрямку [16, р. 38].

Як зауважував, науковий співробітник інституту досліджень миру (Осло, Норвегія), Свен Гуннар Сімонсен/Sven Gunnar Simonsen, націоналістичні вислови Єльцина й Козирєва 1993 р. багато в чому були даниною тодішньому суспільному настрою. Тим часом у програмі “Фронту національного спасіння” подібні претензії лунали відверто провокаційно й супроводжувалися зневагою до “суверенних республік” [29 р. 293].

Професор Колумбійського університету Девід Маєр/ David J. Meyer ще раніше наголошував на чиннику, що залишався поза увагою інших авторів. Функціонування у Криму власних органів влади, що посилювали відчуження півострова від решти України. Слабкість місцевого сепаратизму він пояснював пасивністю російської діаспори на теренах колишнього СРСР. Значно більшою загрозою для Києва він вважав напружені російсько-татарські взаємини й вичікувальну позицію українського керівництва щодо вимог кримських татар: “...татари, живучі у тимчасових халупах на схилах гір, з

люття дивляться вниз на долини, де стояли їхні колишні домівки...” [21, р. 317-320].

Підсумовуючи ідеологічні дискусії щодо статусу Севастополя та Криму, історик, професор кафедри історії України Гарвардського університету, Сергій Плохій/Serhii Plokhii зауважив, що після 1991 р. символічні для Росії й СРСР місця – Брест, Київ, Нарва, Байконур, Полтава, Одеса, Севастополь – опинилися за межами Російської Федерації. Не дивно, що газета “Крымское время” у 1996-му опублікувала “звернення нащадків адміралів” із вимогою залишити Севастополь російським. Плохій розглядає цю кампанію як черговий історичний міф, подібний до легенд про Івана Сусаніна чи Бородінську битву. Він також деміфологізує постать Нахімова, стверджуючи, що той не відіграв вирішальної ролі в обороні Севастополя, а його культ “города русской славы” склався в основному завдяки популярній книзі Євгена Тарле 1954 р. з аналогічною назвою [24, р. 370-376].

Загалом основні ідеї західних науковців стосовно кримської проблематики у 1991-2001 рр. можна звести до наступного:

Таблиця 1

Ідеї західних науковців стосовно кримської проблематики у 1991-2001 рр.

Автор	Концепція	Основні твердження
Гвендолін Сассе	Крим як чинник нестабільності;	Суперечки щодо Криму й флоту розхитували ситуацію у Східній Європі; кримська криза стала першим бар’єром для реалізації російських неоімперських амбіцій.
Паль Кальстьо	Крим як зона потенційного конфлікту	Вважав страхи кримчан перед “українським націоналізмом” частково виправданими; Київ готує силовий варіанта вирішення конфлікту.
Голл Гарднер	Росія як потенційний агресор	Стверджував, що РФ у 1993 р. розглядала “превентивний удар” з метою домогтися контролю над ЧФ і Севастополем.
Фіона Гілл, Памела Джуєтт	РФ як держава, що прагне утримати Україну в орбіті	Інформаційно-психологічний тиск РФ досяг піку 1993 р.; вимоги щодо ядерного роззброєння й економічний пресинг були частиною стратегії збереження впливу.
Деніс Шоу	Роль внутрішніх кримських еліт	Кримська номенклатура використовувала неоімперські та прорадянські наративи для зміцнення своєї влади і тиску на Київ.

Давид Марплз Давид Дьюк	Переорієнтація кримських еліти. Кримськотатарський чинник	Україна здобула перевагу, дозволивши кримській номенклатурі приватизувати прибуткові активи, що підсилило її лояльність. Ігнорування прав кримських татар і соціально-економічних проблем загострювало кризу;
Марк Нордберг	Мультифакторність конфлікту	На рішення Києва впливали сепаратизм, український націоналізм, енергетична залежність від РФ і низька міжнародна увага.
Пітера ван Гама	Песимізм щодо врегулювання	Після масандрівських переговорів передбачав погіршення ситуації через можливу появу в РФ націоналістичного уряду.
Тейлор Фельгенгауер	Відсутність війни як результат обережності	Підкреслював здатність президентів уникнути збройного конфлікту; конфлікти навколо кораблів і баз припвидшили розподіл флоту.
Кевін Коверт	Юридичний та етно-історичний підхід	РФ апелювала до історії, Україна – до права та міжнародних норм.
Роман Шпорлюк	Історичні міфи як інструмент політики	Російська аргументація ґрунтується на міфах “історичної Русі”; росіян за кордоном РФ сприймає як потенційну “п’яту колону”.
Тараса Кузьо	Підігравання сепаратизму та роль ЧФ	РФ використовувала флот як інструмент тиску; існували ризики “югославського сценарію”; Мешков не домагався негайної анексії через позицію Єльцина і ядерний чинник.
Дуглас Лепінґуелл	Флот як символ контролю над регіоном	Закріплення ЧФ за Україною зміцнювало її суверенітет, а Росія використовувала його для домінування в “близькому зарубіжжі”.
Ярослав Білінський	ЧФ як інструмент ревізйонізму	У 1992 р. частина російських політиків прагнула контролювати не тільки Крим, а й Миколаїв, Одесу; НАТО і США певний час недооцінювали ситуацію; 25 тис. військових РФ у Криму — потенційний “троянський кінь”.
Крістіан Вершютц	Інфраструктура важливіша за кораблі	Стратегічну цінність мала інфраструктура базування, а не кораблі, що були застарілими.
Джулія Андерсон, Джозеф Албіні	Симбіоз російських військ і криміналітету	50 тис. російських військових і кримінальні угруповання створювали платформу для підризу українського контролю; справа Скіпальського пов’язана зі спротивом російським спецслужбам.
Жерар Снел	Флот як символ імперіалізму	ЧФ ставав каталізатором сепаратизму й символом російського імперського впливу.
Анатоль Лівен	Крим як “консервована криза”	Базування ЧФ — відкладений конфлікт; Севастополь для РФ — сакральний символ; можливі сценарії: занепад флоту, згасання інтересу РФ, прийняття Києвом факту постійного базування.

Пітер Ратленд	Росія виграла від угоди 1997 р.	Угода про базування флоту стала стратегічною перевагою РФ.
Свен Гуннар Сімонсен	Риторика як відображення суспільних настроїв	Націоналістичні заяви Єльцина і Козирєва були відповіддю на внутрішні політичні настрої; “Фронт національного спасіння” мав радикальніші позиції.
Девід Маср	Роль кримських інститутів автономії	Автономія Криму підсилювала відчуження; найбільш тривожною була криза російсько-татарських відносин.
Сергій Плохій	Міфотворення навколо Севастополя	Севастополь перетворений на міф російської ідентичності; значна частина російських претензій ґрунтується на історичних міфах, створених у XX ст.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Незважаючи на відсутність серйозних потрясінь у Криму після 1996 року, західні експерти наголошували, що питання майбутнього статусу Чорноморського флоту та самого півострова залишаються невирішеними. Також на їхню думку ключовими викликами для України були гармонізація міжетнічних і міжкультурних відносин у багатонаціональному суспільстві Криму, а жорстке нав’язування єдиної ідентичності в подальшому може призвести до розколу та конфліктів. Водночас посилення російського націоналізму створює загрозу нових протистоянь у регіоні. На їхню думку усі ці чинники й надалі визначатимуть, чи зможе Україна зберегти адміністративний контроль над територією кримського півострову, чи той стане початком нового російсько-українського протистояння.

Враховуючи події наступних десятиліть та окупацію півострову РФ у 2014 році найточнішими виявилися прогнози тих дослідників, які:

- розглядали Росію як ревізіоністську силу, готову до застосування військової агресії та попереджали, що російська військова присутність у Криму стане ключовим фактором майбутньої кризи (Фіона Гілл, Памела Джуett, Голл Гарднер, Тараса Кузьо, Дуглас Лепінгуелл, Ярослав Білінський, Пітер ван Гам, Жерар Снел, Сергій Плохій, Роман Шпорлюк);

- вказували на стратегічну, а не символічну важливість флоту й військової інфраструктури (Дуглас Лепінгуелл, Ярослав Білінський, Крістіан Вершютц, Питер Ратленд, Тараса Кузьо);

- підкреслювали, що автономний статус Криму створює передумови для маніпуляцій і сепаратизму (Гвендолін Сассе, Анатоль Лівен);

- аналізували російську політичну міфологію як реальний інструмент державної політики (Сергій Плохій, Роман Шпорлюк).

Враховуючи це подальші дослідження мають бути спрямовані на:

- проведення системного та неупередженого аналізу цього періоду (1991–2001 рр.) у вітчизняній науці з обов'язковим залученням архівних матеріалів;

- детальний порівняльний аналіз прогнозів західних дослідників 1990-х рр. із фактичним розвитком подій, особливо після 2014 року;

- глибше вивчення ролі та впливу кримськотатарського чинника на баланс сил і політику Києва та Москви;

- поглиблений аналіз ролі інформаційно-психологічних впливів та російської військової присутності як важелів тиску, що створили передумови для подальшої окупації. Подолання цієї історіографічної прогалини є критично важливим для формування ефективної державної стратегії щодо деокупації Криму та зміцнення європейської безпеки.

Список використаних джерел.

1. Anderson J., Albini J.L. Ukraine's SBU and the new Oligarchy. *International Journal of Intelligence and Counterintelligence (New York)*. 1999. Vol. 12, No. 3. - P. 282-324

2. Bebler A. The Russian-Ukrainian conflict over Crimea. URL: https://www.ifimes.org/en/researches/the-russian-ukrainian-conflict-over-crimea/3829?utm_source=chatgpt.com

3. Bilinsky Y. Ukraine, Russia, and the West. A Insecure Security Triangle. *Problems of Post-Communism*. 1997. Vol. 44, No. 1, January/Fabruary - P. 27-34.
4. Bilinsky Y. Endgame in NATO's Enlargement. The Baltic States and Ukraine. Westport; London, 1999. 168 p.
5. Bukvoll T. Ukraine and European Security. London. 1997. 144 p.
6. Covert K. Overlapping imagined Communities: the Black Sea Fleet Negotiations between Russia and Ukraine, 1992 – 1996. *Canadian review of Studies in Nationalism*. 1997. Vol. XXIV, No. 1-2. P. 21-31
7. Duncan P. J. S. Ukraine and the Ukrainians. *The Nationalities Question on the Post-Soviet States*. London, New York. 1996. P. 188-209
8. Felgenhauer T. Ukraine, Russia, and the black sea fleet accords. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA360381.pdf>
9. Gardner H. Dangerous crossroads: Europe, Russia, and the Future of NATO. West-port, London. 1997. 296 p.
10. Ham P. van Ukraine, Russia, and European Security: Implications for Western Policy. Institute for Security Studies, Western European Union, 1994 - 61 p.
11. Hill F., Jewett P. “Back in the USSR”. Russia's Intervention in the Internal Affairs of the former Soviet Republics and the Implications for United States toward Russia. 1994. Cambridge. 1994. 93 p.
12. Kipp J. W. Russian Military Forecasting and the Revolution in Military Affairs: A Case of the Oracle of Delphi or Cassandra? *The Journal of Slavic Military Studies*. 1996. Vol. 9, No. 1. P.3-45
13. Kireçci M.A., Tezcan S. The Predicament of the Crimean Tatars, Past and Present. *Bilig 77*. Sayı – Bahar. 2016. P. 3-26
14. Kolstoe P. Russians in the former Soviet Republics. London, 1995. 340 p.

15. Krawciw N. S. H. Ukrainian Perspectives on National Security and Ukrainian Military Doctrine. *State Building and Military Power in Russia and the new States of Eurasia*. Armonk, New York, London. 1995. P. 134-156
16. Kuzio T. Ukrainian Security Policy. Washington etc. 1995. 168 p.
17. Kuzio T. Ukrainian Civil-Military Relations and the Military Impact of the Ukrainian Economic Crisis. *State Building and Military Power in Russia and the new States of Eurasia*. Armonk, New York, London. 1995. P. 157-192
18. Lieven A. Ukraine and Russia. A Fraternal Rivalry. Washington, 1999. 182 p.
19. Lieven A. Restraining NATO: Ukraine, Russia, and the West. *The Washington Quarterly*. 1997. Vol.20, No. 4. P. 55-77
20. Marples D. R., Duke D. F. Ukraine, Russia, and the Question of Crimea. *Nationalities Papers (New York)*. 1995. Vol. 23, No. 2. P. 261-289
21. Meyer D. J. Why have Donbas Russians not ethnically mobilized like Crimean Russians have? A Institutional / Demographic Approach. *State and Nation Building in East Central Europe: Contemporary Perspectives*. New York. 1996. P. 317-330
22. Motyl A. J. The Conceptual President: Leonid Kravchuk and the Politics of Surrealism. *In Patterns in Post-Soviet Leadership*, ed. Timothy J. Colton and Robert C. Tucker. Boulder. Westview Press. 1995. P. 103-121
23. Nordberg M. Domestic Factors Influencing Ukrainian Foreign Policy. *European Security*. 1998. Vol. 7, No. 3. P. 63-91
24. Plokhii S. The City of Glory: Sevastopol in Russian Historical Mythology. *Journal of Contemporary History*. 2000. Vol. 35, No. 3. P. 369-383
25. Privitera F. The Disputed Ukrainian Knot. *Rekindling the Strong State in Russia and China: Domestic Dynamic and Foreign Policy Protection*. Leiden-Boston. Brill. 2020. P. 365-377
26. Sasse G. Construction - Making "From Above" and "From Below": Crimea's Regional Autonomy. *Towards a new Ukraine II. Meeting the next Century*. Ottawa, 1999. P. 90-97.

27. Sasse G. The Crimean Issue. *The Journal of Communin Studies and Transition Politics*. 1996. Vol. 12, No. I. P. 83-100
28. Shaw D.J.B. Brief Communications: Background and news Analysis. *Post-Soviet Geography*. 1994. Vol. XXXV, No. 4. P.221-246
29. Simonsen S. G. “You take your Oath only once”: Crimea, the Black Sea Fleet and National Identity among Russian Officers. *Nationalities Papers*. 2000. Vol. 28, No. 2. P. 289–316
30. Snel G. At the Border of European Security. The Case of Ukraine. *Rising Tensions in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Dartmouth Pub Co. Aldershot UK, 1996. P. 101-136.
31. Szporluk R. The National Question. *After Soviet Union. From Empire to Nations*. New York; London, 1992. 208 p.
32. Wehrschutz Chr. F. Die russisch-ukrainischen Beziehungen unter der Aspekt der NATO-Osterweiterung. *Österreichische Militarische Zeitschrift*. 1998. No 1. S. 23-35.
33. Грицак Я. Українська історіографія. 1991-2001: десятиліття змін. *Україна модерна*. 2005. №9. С. 43-68
34. Петровський В.В. Проблема Криму в українсько-російських відносинах у дослідженнях зарубіжних авторів. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. № 485, Сер. Історія. Вип. 32. 2000. С. 239–247.
35. Петровський В.В. Современные украинско-российские отношения в западной интерпретации. Харьков, Майдан. 2002. 261 с.
36. Петровський В.В. Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991–2001 рр.). Харків. Майдан. 2003. 490 с.